

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАУКИ

ҚОРҒАЛЖЫН МЕМЛЕКЕТТІК ТАБИҒИ ҚОРЫҒЫНЫҢ ОРНИТОФАУНАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ЖАҒДАЙЫНА ТАЛДАУ

Инкарова Ж.И.

доценті, биология ғылымдарының кандидаты
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
Астана

Смағұлов Н.К.

география мамандығының 1 курс магистранты
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

[DOI: 10.31618/ESU.2413-9335.2018.5.57.4-7](https://doi.org/10.31618/ESU.2413-9335.2018.5.57.4-7)

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ОРНИТОФАУНЫ КОРГАЛЖЫНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРИРОДНОГО ЗАПОВЕДНИКА

Инкарова Ж.И.

кандидат биологических наук, доцент
Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева
Астана

Смағұлов Н.К.

магистрант 1 курса специальности география
Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE AVIFAUNA OF KORGALZHYN STATE NATURE RESERVE

Zh.I.Inkarova

Candidate of Biological Sciences, Associate Professor of the Eurasian National University named after
L.N.Gumilyov

N.K.Smagulov

1st year master-student in the specialty of geography of the Eurasian National University named after
L.N.Gumilev

Astana

АННОТАЦИЯ Мақала Қорғалжын қорығының қазіргі кездегі орнитофаунасына экология-географиялық тұрғыдан талдау мәселесіне арналған. Зерттеу жұмысында еліміздің ерекше қорғауға алынған Қорғалжын мемлекеттік табиғи қорығындағы құс әлеміне шолу жасалынды. Құстарды экология-географиялық тұрғыдан топтастырып, қазіргі кездегі сандық динамикасына және орнитогеографиялық аудандастыру жасалды. Құстардың келу дәрежесін, миграциясын және таралуын анықтап, Қорғалжын қорығының орнитофаунасына түгендеу жұмысы жүргізілді. Алынған материалдардың негізінде аймақтың орнитофаунасының орналасуына салыстырмалы экологиялық-географиялық талдау берілді.

АННОТАЦИЯ Статья посвящена эколого-географическому анализу современной орнитофауны в особо охраняемом Коргалжынском государственном природном заповеднике. Был проведен подсчет птиц заповедника за последние 3 года и проведена инвентаризация орнитофауны Коргалжынского заповедника, изучена миграция и распространение птиц, а также на основе полученных данных проведен сравнительный эколого-географический анализ распространения орнитофауны.

ABSTRACT The article is devoted to the ecological and geographical analysis of the modern avifauna in the specially protected Korgalzhyn state nature reserve. The bird count of the reserve for the last 3 years was carried out and the inventory of the avifauna of the Korgalzhyn reserve was carried out, the migration and distribution of birds was studied, and on the basis of the obtained data a comparative ecological and geographical analysis of the distribution of the avifauna was carried out.

Кілт сөздер: Қорғалжын қорығы, Қызыл кітап, орнитофауна, экологиялық топтар, миграция, ареал, орнито-географиялық аудандастыру.

Ключевые слова: Коргалжынский заповедник, Красная книга, орнитофауна, экологические группы, миграция, ареал, орнито-географическое районирование.

Keywords: Korgalzhyn reserve, Red book, fauna, ecological groups, migration, habitat, ornito-geographical zoning.

Солтүстік жартышарда сақталған самалды Сарыарқаның саликалы жазығындағы қоғалы көл, коқиқаздардың құт мекені – Қорғалжын қорығы. Бүгінде Акмола облысының Қорғалжын, Егіндікөл,

Қарағанды облысының Нұра аудандарының аумағында орналасқан бұл мемлекеттік қорықтың көлемі 543171 гектарды құрайды. Өлкенің інжуі – Қорғалжын қорығы Қазақстанның дала зонасының

ең кең алқапты ерекше қорғалатын, Еуро-Азиялық континеттің айрықша орны болып отыр. Бұл аумақ Азиядағы құстар популяциясының ең көп кездесетін жерлерінің бірі болып табылады.

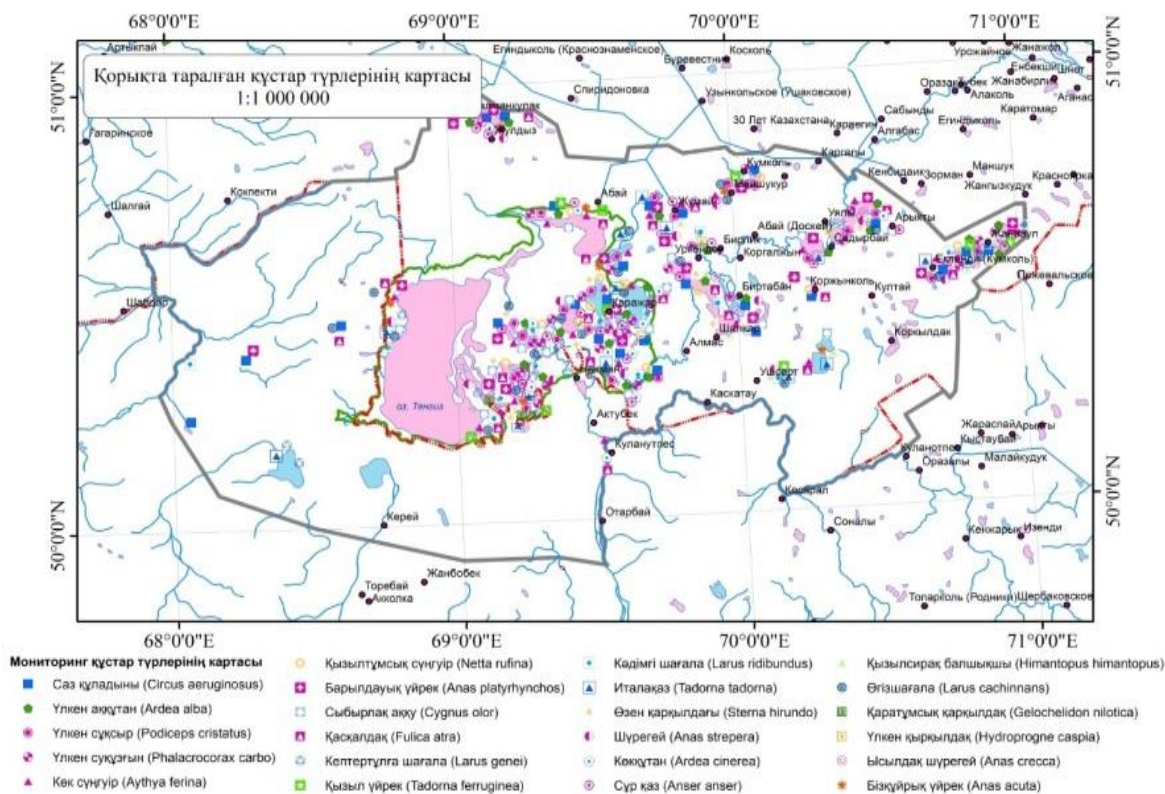
1976 жылы күні Теңіз-Қорғалжын сулы-батпақты алқабы көлдер жүйесі «Рамсар» конференциясының тізіміне енгізіліп, 2000 жылы Теңіз халықаралық «Тірі көлдер» желісіне кірді. Бүгінгі таңда, аталған аумақ «Сарыарқа - Солтүстік Қазақстанның далалары мен өзен-көлдері» бойынша 2012 жылы «ЮНЕСКО»-ның Әлемдік мұра тізіміне кіргізілген. Болашақта мұнда биоаумақтық қорық ашылып, үлкен ғылыми-зерттеу институты бой көтертсе, әлемдік деңгейдегі кәсіби ғалымдардың басын қосатын басты орталық болады деп айтуға болады.

Соңғы уақытта Қазақстанның орталық бөлігінде Теңіз-Қорғалжын бассейнінің фаунасы мен құстарына Ресей және отандық ғалымдарының үлкен қызығушылығын тудыруда. Атап айтқанда В.И. Азаров (2003), В.А. Ковшарь (2004-2006), Н.Н. Березовиков (2014), А.В. Кошкин (2015-2017), И.А. Кривицкий (2017) ғалымдарының еңбектері жарық көрді.

Қорғалжын қорығы Ақмола облысында, Астана қаласынан 130 км жерде орналасқан, облыстағы экологиялық туризмді дамытуға үлкен мүмкіндік беретін далалық өлке болып табылады. Қорғалжын қорығының негізгі мақсаты:

табиғаттың көрікті орнын сақтау, аң-құстарына тиіспей, оның көбеюіне қолайлы өріс-қонысты қорғау, өңірдегі хайуанаттар мен өсімдіктер дүниесін тікелей келешек ұрпаққа сақтап қалу. Республикамыздың бұл өңірінде қорық ұйымдастырудың өзіндік ерекшелігі бар, себебі жыл айларында Қорғалжын қорығы арқылы Пәкістан, Үндістан, Солтүстік Африка аумақтарынан қыстап шыққан жыл құстарының солтүстікке қарай ұшу жолы өтеді [3, 160-161 б.].

Қорғалжын қорығының аумағында құстардың 328 жуық түрі кездесіп, мемлекеттік табиғи қоры су маңындағы және сулы-батпақты алқаптың құстары үшін өте қолайлы тіршілік ортасы болып саналады. Қорғалжын қорығында құстардың 126 түрі ұя салып, балапан өрбітсе, ал құстың 219 түрі миграция кезінде бұл қорық аумағын аялдап өтеді. Қорық аумағындағы құстардың 122 түрі су маңындағы және сулы-батпақты алқаптарда мекен етеді. Қорық аумағындағы құстардың 13 түрі ғаламдық деңгейде жойылып кету қаупі төнген түрлерге жатса, 16 түрі Қазақстанның Қызыл Кітабына енгізілген [1, 134-352б.]. Біздің зерттеуіміз бойынша қорықтағы орнитофауна түрлерінің құрамы туралы деректер алынып, ArcGis (10.1) бағдарламасы көмегімен карта бетіне құстардың 23 түрінің мекен ету ареалы анықталып карта бетіне түсірілді (1 сурет).

Сурет 1 - Қорғалжын мемлекеттік табиғи қорығында негізгі құстар түрлерінің картасы [4, 53 б.].

Теңіз-Қорғалжын бассейнінің сулы-батпақты аймақтары қорықтың шығыс бөлігін алып жатқандықтан, құстар қорықтың шығыс бөлігінде көп таралған.

Қорғалжын қорығында кездесетін құстарға Н.В.Цапконың әдістемесі негізінде төмендегідей орнитогеографиялық аудандастырылуы жасалды (1 кесте) [5, 15-16 б.].

1 кесте.

Қорықтағы құстарды орнитогеографиялық аудандастыру.

Экологиялық тобына қарай	Тұқымдас	Түр саны	Негізгі түрлері
Суда жүзетін құстар	Үйректер (<i>Anatidae</i>)	32	Барылдауық үйрек (<i>Anas platyrhynchos</i>), Бізқұйрық үйрек (<i>Anas acuta</i>), Ақбас үйрек (<i>Oxyura leucocephala</i>), Сұр қаз (<i>Anser anser</i>), Сыбырлақ аққу (<i>Cygnus olor</i>).
	Сұқсыр үйректер (<i>Podicipedidae</i>)	5	Кішкене сұқсыр (<i>Tachybaptus ruficollis</i>), Үлкен сұқсыр (<i>Podiceps cristatus</i>), Қызылмойын сұқсыр (<i>Podiceps auritus</i>).
Су маңын мекендейтін құстар	Таукүдірет (<i>Scolopacidae</i>)	31	Қаратөс құмдауық (<i>Calidris alpina</i>), Күжіркей (<i>Philomachus pugnax</i>), Теңіз шүрілдек (<i>Charadrius alexandrinus</i>).
	Сукұзғындар (<i>Phalacrocoracidae</i>)	2	Үлкен сукұзғын (<i>Phalacrocorax carbo</i>), Кішкене сукұзғын (<i>Phalacrocorax pygmaeus</i>).
	Дегелектер тұқымдасы (<i>Ciconia ciconia</i>)	1	Қара дегелек (<i>Ciconia nigra</i>).
	Қоқиқаздар тәрізділер (<i>Phoenicopteridae</i>)	1	Қызыл қоқиқаз (<i>Phoenicopteridae roseus Pallas</i>).
	Тырна тәрізділер (<i>Gruiformes</i>)	3	Сұр тырна (<i>Grus grus</i> , <i>Grus communis</i>), Ақбас тырна (<i>Anthropoides virgo</i>).
	Татрең тәрізділер (<i>Charadriiformes</i>)	11	Теңіз шүрілдек (<i>Charadrius alexandrinus</i>), Қызғыш (<i>Vanellus vanellus</i>), Тарғақ (<i>Vanellus gregarius</i>).
	Маймаққаз тәрізділер (<i>Gaviidae</i>)	1	Қаражемсаулы маймаққаз (<i>Gavia arctica</i>).
	Құтандар (<i>Ardeidae</i>)	7	Үлкен аққұтан (<i>Egretta alba</i>), Көк құтан (<i>Ardea cinerea L</i>), Бақылдақ құтан (<i>Nycticorax nycticorax</i>).
Дала және орман құстары	Қаршыға (<i>Accipitridae</i>)	22	Қара кезқұйрық (<i>Milvus migrans</i>), Аражегіш (<i>Pernis apivorus</i>).
	Жапалақтәрізділер (<i>Strigidae</i>)	8	Үкі (<i>Bubo bubo</i>), Құлақты жапалақ (<i>Asio otus</i>).
	Жадырақтар (<i>Anthus</i>)	13	Түз жадырақ (<i>Anthus campestris</i>), Орман жадырақ (<i>Anthus trivialis</i>), Сары шақшақай (<i>Motacilla flava</i>).
	Қырғауылдар (<i>Phasianidae</i>)	2	Бөдене (<i>Coturnix coturnix</i>).

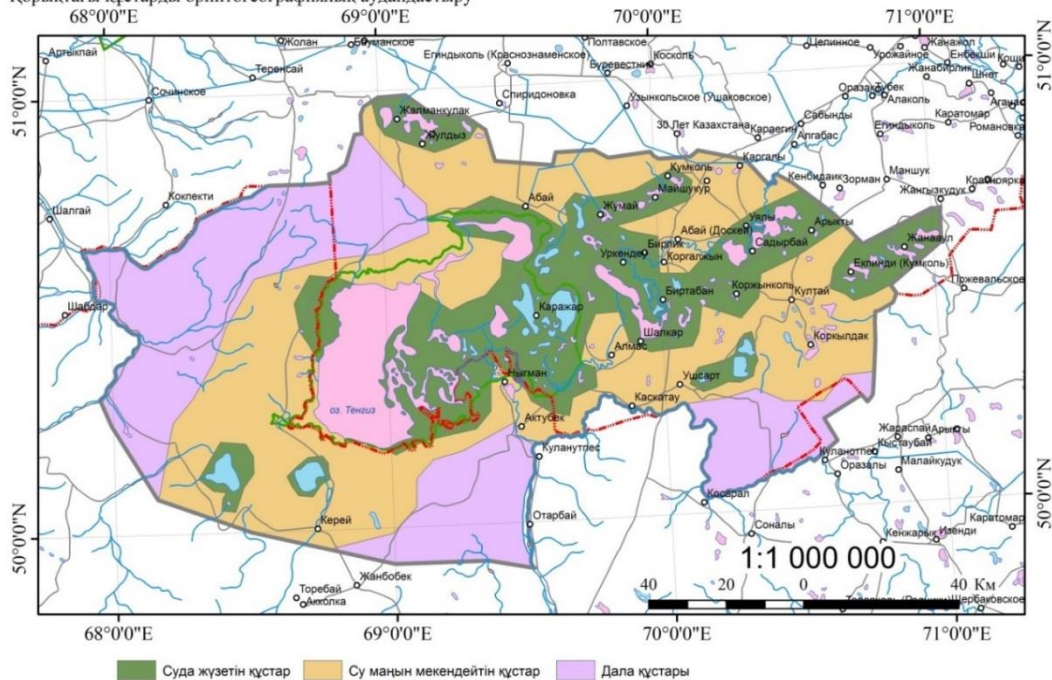
Қорықтағы құстарды орнитогеографиялық аудандастыру кезінде суда жүзетін құстар басқа құстар тобына қарағанда көп кездеседі, себебі үйректер (*Anatidae*) тұқымдас құстар үшін қорық

аумағы қолайлы географиялық жағдаймен сипатталды: үлкен аймақпен, жемге бай жерлерімен, қоныс аудару кезінде көбеюіне және тоқтауы үшін ыңғайлы жағдайды жасайды.

Қорғалжын мемлекеттік табиғи қорығының сулы-батпақты аймақтары көктемгі және күзгі құстар миграциясы кездерінде суда жүзетін құстармен мен су маңын мекендейтін құстар үшін аса ірі аялдама. Географиялық жағдайы, ұшан– теңіз кең алқабы, судың химиялық құрамының байлығы және гидрологиялық режим жағдайы, қоректік және қорғаныш базасының молшылығы осында мекендейтін алуан түрлі құстардың өсіп жетілуіне, көбеюіне өте қолайлы.

Құстарды экологиялық-географиялық талдаудың негізі, экологиялық топтарға бөлу

Қорықтағы құстарды орнитогеографиялық аудандастыру

Сурет 3. Қорықтағы құстарды орнитогеографиялық аудандастыру [4, 44 б.].

Қорғалжын қорығы-Теңіз және Қорғалжын көлдерінің су айдыны ғана емес, сонымен қатар қазіргі кезде оларға жақын жатқан тың даланың экожүйесін сақтаудың эталоны.

Қорғалжын қорығының негізгі объектісі су байлықтары мен құстары болып табылады. Осыған орай айта кетер маңызды мәселе - қорық көлдеріне құятын өзендердің бөгелуіне байланысты су деңгейінің төмендеп бара жатқаны көп ойландырады. Мұның өзі Қоқиқаз (*Phoenicopterus*), Аққу (*Cygnus*), Аққұтан (*Ardea alba*), сияқты сирек кездесетін және аса сезімтал құстардың жерсінбей кету қаупін тудырады.

Қорық аумағына орнитогеографиялық аудандастыру жүргізіліп, әр түрлі фенологиялық маусымдарда сирек кездесетін және аз зерттелген құстардың бірқатар түрлерінің экологиясы бойынша түпнұсқа мәліметтер алынды. Қорғалжын қорығының аумағындағы құстардың түр құрамы, кеңістіктегі бөлінуі және саны туралы алынған мәліметтер биоалуантүрлілігіне мониторинг

болып табылады. Қорықтағы құстарды орнитогеографиялық аудандастыру картасында көрсетілгендей су маңын мекендейтін құстар түрлері басым болып келеді, оларға қорықтағы 122 түрін атап айтамыз (сурет 3). Дала құстары қорықтың батыс және оңтүстік батыс бөліктерінде, сонымен қатар суда жүзетін құстарды қорықтың орталық және шығыс бөліктерінде таралғанын көріп отырмыз. Карта бойынша қорықтағы 328 түрге орнитогеографиялық аудандастыру жүргізілді.

жүргізуге ақпараттық негіз бола алады. Сонымен қатар, жеке түрлердің географиялық таралуы туралы деректердің түр ареалының шекараларын белгілеудегі маңызы зор.

Әдебиеттер тізімі:

1. Беркинбай О., Шабдарбаева Г.С., Хусаинов Д.М., Акоев М.Т. Қазақстанның Биоресурстары: Алматы, 2015. 134-352 б.
2. Кошкин А.В. Фауна Қорғалжынского заповедника. Астана, 2007. -С.12-45
3. Сейдахметов Н.К. Қорғалжын мемлекеттік табиғи қорығы территориясында мекендейтін құстардың қазіргі кездегі жағдайы. //Қазтәрізділерді зерттеу. Астана, 2012. 160-161 б.
4. Смағұлов Н.Қ. Қорғалжын қорығының орнитофаунасына экология-географиялық тұрғыдан талдау. //Дипломдық жұмыс.-Астана, 2017. 38-53 б.
5. Цапко Н.К. Эколого-географический анализ орнитофауны Калмыки //Автореф. док.диссер.-Ставрополь, 2009.-С.15-16